

Hayy bin Yakzân'ın İslam Dünyasındaki Bir Alımlanışı: İbnü'n-Nefis'in *er-Risâletü'l-Kâmiliyye fî's-sîreti'n-Nebeviyye* İsimli Eseri

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Özkan | ORCID: 0000-0001-5928-8078 | ozkanabdullah@gmail.com
Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, İstanbul, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/02kswq67>

Öz

İbn Tufeyl'in *Hayy bin Yakzân* isimli eseri hem kurgusu hem de konusu itibarıyla İslam düşünce tarihindeki en orijinal eserlerden biridir. Bu eser bir adada yalnız başına var olan ve doğumundan itibaren belli bir yaşa gelene kadar hiçbir insanla iletişimi olmadan yaşayan Hayy'ın hakikate ulaşma serüveninin hikayesidir. Toplumla hiçbir alakası olmadığı için bir haber vasıtasıyla bilgi edinmesi mümkün olmayan Hayy, tüm bunlara rağmen hakikati en doğru biçimiyle elde eder ve hem teorik hem de pratik olarak mükemmel bir varlık haline gelir. Bu kurguyla İbn Tufeyl, insanın vahiyden bağımsız olarak mükemmeliyete ulaşabileceğini ileri sürmekte, Hayy'ın toplumla ilişkisinden sonraki serüveninden anlaşıldığı üzere bu kişinin, zihinleri vahiy tarafından şekillenen kimselerden daha üstün bir bilgi boyutunu temsil ettiğini ima etmektedir. İbnü'n-Nefis ise *Fâdıl bin Nâuk* ismiyle meşhur risalesinde İbn Tufeyl'in bu iddialarına cevap vermektedir. Kahramanı Kamil'i tpkı Hayy gibi bir adada var eden ve zihinsel tekamülünü bu adada tamamlattıran İbnü'n-Nefis, daha sonra onu toplumsal hayatı zorunlu görerek toplumla buluşturmakta ve onun temsil ettiği bilgiyle toplumu şekillendiren bilginin yani vahyin birbirinden farklı olmadığını iddia etmekte, hatta toplumsal bir varlık olan insan için en doğru ve yararlı bilginin vahiy vasıtasıyla elde edileceğini ima etmektedir. Bu çalışmada öncelikle benzerliğin ortaya konması bakımından bu iki eserin kahramanlarının ortaya çıkış hikayeleri ele alınmış, sonrasında ise vahiyle ilişkilerinde takındıkları farklı tavırlardan hareketle aralarındaki farklılıklar gösterilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın amacı bu iki eserin Avner Ben-Zaken'in *Hay bin Yakzan'ı Okumak* isimli eserinde yaptığına benzer şekilde, İbn Nefis'in eserini İbn Tufeyl'in eserinin İslam dünyasındaki bir alımlanışı şeklinde ele almak ve böylelikle Avrupa ve İslam dünyasındaki alımlanışlar arasındaki farka işaret etmektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, İbn Tufeyl, İbnü'n-Nefis, Hayy, Kamil, Akıl, Nakil.

Atıf Bilgisi: Özkan, Abdullah. “*Hayy bin Yakzân'ın İslam Dünyasındaki Bir Alımlanışı: İbnü'n-Nefis'in er-Risâletü'l-Kâmiliyye fî's-sîreti'n-Nebeviyye* İsimli Eseri”. *Marifetname* 12/1 (Haziran 2025), 177-200.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1647039>

Geliş Tarihi	25.02.2025
Kabul Tarihi	22.05.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Yapay Zeka Kullanımı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (Abdullah Özkan)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	marifetnameetikbildirim@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

A Reception of *Hayy bin Yakzān* in the Islamic World: Ibn al-Nafis' *al-Risālat al-Kāmiliyya fī al-sīrat al-Nabawiyya*

Asst. Prof. Abdullah Özkan | ORCID: 0000-0001-5928-8078 | ozkanabdullah@gmail.com
Marmara University, Faculty of Human and Social Sciences, Department of Philosophy, İstanbul, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/02kswqa67>

Abstract

Ibn Tufayl's *Hayy bin Yakzān* is one of the most original works in the history of Islamic thought, both in terms of its fiction and its subject matter. This work is the story of the adventure of Hayy, who exists alone on an island and lives without any human contact from his birth until he reaches a certain age. Hayy, who has nothing to do with society and is unable to acquire knowledge through revelation, achieves the truth in its most accurate form despite all this and becomes a perfect being both theoretically and practically. With this fiction, Ibn Tufayl argues that human beings can attain perfection independently of revelation and implies that this person represents a higher dimension of knowledge than those whose minds are shaped by revelation, as understood from Hayy's adventure after his relationship with society. Ibn al-Nafis responds to Ibn Tufayl's claims in his famous treatise entitled *Fādl bin Nāṭiq*. Ibn al-Nafis, who creates his protagonist Kamil on an island just like Hayy and makes him complete his mental development on this island, then brings him together with society by considering social life as a necessity and claims that the knowledge he represents and the knowledge that shapes society, that is, revelation, are not different from each other, and even implies that the most accurate and useful knowledge for human beings, who are social beings, can be obtained through revelation. In this study, firstly, the stories of the emergence of the protagonists of these two works are discussed in order to reveal the similarities, and then the differences between them are tried to be shown based on the different attitudes they adopt in their relations with revelation. The aim of this study is to consider Ibn Nafis' work as a reception of Ibn Tufayl's work in the Islamic world, similar to what Avner Ben-Zaken did in his *Reading Hay bin Yakzan*, and thus to point out the difference between the reception in Europe and the Islamic world.

Keywords: Islamic Philosophy, Ibn Tufayl, Ibn al-Nafis, Hayy, Kamil, Reason, Revelation.

Citation: Özkan, Abdullah. "A Reception of *Hayy bin Yakzān* in the Islamic World: Ibn al-Nafis' *al-Risālat al-Kāmiliyya fī al-sīrat al-Nabawiyya*". *Marifetname* 12/1 (June 2025), 177-200.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1647039>

Date of Submission	25.02.2025
Date of Acceptance	22.05.2025
Date of Publication	30.06.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Use of Artificial Intelligence	No AI-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Abdullah Özkan)
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	marifetnameetikbildirim@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Endülüsl İslam felsefesi geleneğinin en önemli temsilcilerinden biri olan İbn Tufeyl'in (ö. 581/1185) günümüze ulaşan tek felsefi eseri *Hayy bin Yakzan*'dır. Felsefi bir roman olarak nitelendirilebilecek bu eserde İbn Tufeyl, doğumundan veya ortaya çıkışından itibaren hiçbir insanla etkileşim içinde olmadan yalnız başına bir adada büyüyen bir insanın hikayesini anlatır. Doğal olarak bu büyüme bedensel bir büyüme olmakla birlikte İbn Tufeyl'in asıl anlatmak istediği boyut Hayy'ın zihinsel veya ruhsal gelişimi ile alakalıdır. Bedensel büyümeyle birlikte belirli bir zihinsel olgunluğa ulaşan Hayy, hayatının ilk evrelerinde etrafında olup bitenleri gözlemlemesi ve tecrübe etmesinden hareketle tabii dünyanın bilgisini elde eder ve elde ettiği bu tabiat bilgisini teorik bir çerçeve içerisine oturtur. Bir sonraki aşamada Hayy, tabiat incelemesinden neşet eden fiziksel teorinin ötesine geçerek inceleme alanını metafizik boyuta taşır. Varlık mertebelerinin tamamını hayatının belirli evreleriyle ilişkili olarak inceleyen Hayy, varlığın tamamını veya hakikati ifade edilmesi dilsel olarak mümkün olmayan bir şekilde kavrayarak zihinsel veya ruhsal gelişimini tamamlar. Hikaye bir bütün olarak değerlendirildiğinde dikkati çeken şey Hayy'ın bütün bu evreleri kendisine hiçbir haber ulaşmadan sadece insan olması hasebiyle sahip olduğu yetiler vasıtasıyla kat ediyor oluşudur.

Hayy, gelişim sürecini tamamladıktan sonra İbn Tufeyl hikayeye yeni bir bilgi boyutu katar. Bu boyutta insanın elde ettiği bilginin kaynağı vahiydir. Bu bilgiyi Hayy'ın yaşadığı adaya taşıyan kişi hikayenin diğer kahramanı Absal'dır. Absal'ın adaya gelişle birlikte kendisinin türünün tek örneği olmadığını farkedenden Hayy, onunla iletişimini ilerlettikten sonra kendi ulaştığı hakikatin Absal'ın temsil ettiği din tarafından da başka bir tarzda ifade edildiğini görür. Hayy, Absal'la yaptığı istişareler neticesinde, bunların ikisinin birbirleriyle uygunluk içinde olduğuna ve biraz da Absal'ın bu minvaldeki şahitliği nedeniyle kendi yönteminin epistemolojik açıdan daha iyi neticeler doğurduğuna kani olur.¹ Böylece Hayy, bu yöntemi öğretmek ve diğer insanların da hakikatin daha yüksek mertebelerine ulaşmalarını sağlamak ister. Bu görevin ciddiyetine inana Hayy, Absal'ın diğer insanlar hakkındaki uyarılarını önemsemez. Neticede Absal'ın geldiği adaya giden ikili, burada insanların tamamının bu tür hakikatleri kavramaya elverişli olmadıklarını, onları bu hakikatlere yöneltmenin onlarda bulunan bazı eksikliklerden dolayı düşmanlığa neden olduğunu ve bu tür bir çabanın onların maslahatları bakımından da iyi neticeler ortaya çıkarmayacağını görüp kendi adalarına geri dönerler ve

¹ Hikayenin bu kısmında Hayy'ın diğer adada cari din hakkındaki düşüncesi bu şekilde olmakla birlikte, kendisinin diğer adaya yolculuğundan sonra bu düşüncesinin değiştiği söylenebilir. Nitekim hikayenin sonunda Absal'ın temsil ettiği din anlayışının ötesinde Salaman'ın temsil ettiği bir anlayış daha ele alınmakta ve Hayy ile Absal'ın anlayışları aynı adada birlikte var olabilecek anlayışlar olarak yansıtılırken onların anlayışı Salaman'ın anlayışının hakim olduğu adadan ayrılmak zorunda kalmaktadır.

hayatlarının geri kalanına burada devam ederler.

İbn Tufeyl'in hem anlatım için tercih ettiği yöntem hem de kitabın içerisinde işlediği konular dikkate alındığında eserin etkilerinin İslam dünyasından ziyade aydınlanma öncesi Avrupa düşüncesinde daha fazla görüldüğü söylenebilir. Eseri otodidakt tasavvurunun mükemmel bir örneği olarak gören ve onun tarihsel dolaşımının ve alımlanışının izini süren Avner Ben-Zaken'in *Hayy bin Yakzan'ı Okumak* isimli kitabının hareket noktası, bu eserin farklı kültürel ve tarihsel bağlamlarda bu bağlamların kendilerine özgü sorularının yönlendirmesiyle ortaya çıkan farklı okumalarının olduğu varsayımdır. Ben-Zaken'e göre bu okumalar, sosyalleşme biçimlerini değiştirerek, bireyin kendi hayatına şekil vermesini sağlayarak, daha öncesinde değişmesi mümkün olarak görülmeyen toplumsal düzenlere meydan okuyarak ve aşkın otoriteler yerine bireyin ilk elden edindiği kendi tecrübelerine dayanan düşünme biçimlerinin ortaya çıkışına izin vererek eserin dolaşıma girdiği toplumlarda ve kültürlerde izler bırakmıştır. Bu izler bireyin iyiliği düşüncesini ve ilk elden tecrübe fikrini yeniden şekillendirip güçlendirmiş, onları katılımcı siyasetin farklı şekilleri içerisine yerleştirerek insanların güçle ilişkilerinin değişmesine neden olmuş ve dolayısıyla siyaset içerisine de köklerini salmıştır. Ben-Zaken'e göre bu yönüyle İbn Tufeyl'in eseri Avrupa'da Ortaçağın aşkın otoriteleriyle aralarına mesafe koyan deneyci pratiklerin yükselişine zemin hazırlayan otodidakt tasavvurunun en önemli kaynaklarından biri haline gelmiş ve Aydınlanma sürecine geçişte tetikleyici bir rol üstlenmiştir.²

İbn Tufeyl'in eserinin ortaya çıkışı göz önüne alındığında bu eserin de kendinden önceki bazı fikirlerin ve sembolik hikayelerin dolaşımı ve alımlanışı neticesinde vücut bulduğu görülecektir.³ Bu fikirler insanın felsefi aydınlanmayı elde edebilmesinin imkanı ve buna ulaştıracak yöntemle ilgili tartışmalarda ifade edilmiş, bu tartışmaların ifade zemini ise İbn Sina'nın (ö. 428/1037) *Hayy bin Yakzân* ve *Salaman ve Absal* gibi eserlerinde örneklediği üzere sembolik hikayeler olmuştur. İbn Tufeyl'in eserinin başlığı ve kahramanları göz önüne alındığında onun bu fikirlerin yeni bir alımlanışı olduğu hemen dikkati çekecektir. Zaten eserin giriş kısmında İbn Tufeyl'in yaptığı şeyin, eserin bu boyutuyla alakalı olarak bağlamının ortaya konmasıdır denebilir.

² Avner Ben-Zaken, *Reading Hayy Ibn-Yaqzân: A Cross-Cultural History* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2011), xi-xii. Burada otodidakt kavramını kısaca açmak faydalı olabilir. Otodidakt kavramının Türkçe karşılığının kendi kendini eğitmiş kişi olduğu söylenebilir. Yani bu tarz bir öğrenim şekli herhangi bir hocanın rehberliği olmadan kişinin kendi kendisine öğrenmesi ile gerçekleşir, bkz. *Nişanyan Sözlük*, "Otodidakt" (Erişim 22 Nisan 2025). Ben-Zaken'in bu kavramla kastettiği şey ise, insan aklının en yüksek bilgi seviyesine dinin veya toplumun kurumsal yapısından bağımsız bir şekilde kendi kendine ulaşabilmesidir, bkz. Ben-Zaken, *Reading Hayy*, 2.

³ İbn Tufeyl, elde ettiği bilgileri Gazâlî'nin ve İbn Sînâ'nın eserlerini karşılaştırarak ve bunlara kendi döneminde ortaya çıkan felsefi görüşleri ekleyerek elde ettiğini ifade etmektedir, bkz. İbn Tufeyl, *Hayy ibn Yakzân li-İbn Sînâ ve İbn Tufeyl ve es-Sühreverdî*, ed. Ahmed Emin (Mısır: Darü'l-Meârif, 1952), 65.

İslam dünyasında İbn Tufeyl'in *Hayy bin Yakzân*'ına benzer bir şekilde yazılan önemli bir eser ise İbnü'n-Nefis'in (ö. 687/1288) *Fâdıl bin Nâtk* veya *er-Risâletü'l-Kâmilîyye fî's-sîreti'n-Nebeviyye* isimli eseridir. Klasik kaynaklarda İbn Sînâ'nın *Hayy bin Yakzân* adlı risalesine karşı peygamberlerin görevleri, şeriatın konumu, ölümden sonra bedeninin dirilmesi ve bu dünyanın geçiciliği gibi öğretileri savunmak için yazıldığı ifade edilen⁴ bu eser hakkında modern dönemde yapılan araştırmalar incelendiğinde onun İbn Sînâ'nın eseriyle pek alakalı olmadığı, fakat İbn Tufeyl'in eserinden hareketle yazılmış olduğu düşüncesinin baskın olduğu görülür.⁵ Buna rağmen eserin İbn Sînâ'nın *Hayy bin Yakzân*'da ileri sürdüğü düşüncelere karşı çıkan tarafları olduğu da göz ardı edilmemelidir.⁶ Her şeye rağmen eserin başlangıç kısımları dikkate alındığında akla gelen ilk eser İbn Tufeyl'in eseri olmaktadır. Bu bakımdan düşünüldüğünde İbnü'n-Nefis'in eseri İbn Tufeyl'in *Hayy bin Yakzân*'ının İslam dünyasındaki dolaşımının ve alımlanışının bir örneği olarak görülebilir. Ben-Zaken'in ifade ettiği üzere dolaşım ve alımlanışın belli bir bağlama bağımlı olarak gerçekleştiği kabul edildiği takdirde ise klasik kaynaklarda İbn Nefis'in eserinin yukarıda bahsedilen felsefi öğretilerin karşısında konumlandırılması anlaşılır hale gelmektedir.⁷ Çünkü İbnü'n-Nefis'in eseri nakille bize ulaşan İslam dininin akıl temelli bir savunusudur. Bu savunuda akıl her ne kadar müstakil kalsa bile nakille aktarılanı tasdik etmekte ve en nihayetinde ulaşacağı yerin isim olarak zikredilmese bile İslam dini olduğu ileri sürülmektedir. Bu bakımdan eserin temel iddiası İbn Tufeyl'in eserinin iddiasından farklıdır. Bu çalışmada İbnü'n-Nefis'in eseri ön plana alınarak akıl ve nakil arasındaki ilişki noktasından hareketle İbn Tufeyl'in eseriyle karşılaştırılacak, böylelikle İbn Tufeyl'in eserinin İslam dünyasındaki alımlanışının bir örneği gösterilmeye çalışılacaktır.

⁴ Max Meyerhof-Joseph Schacht, *The Theologus Autodidactus of Ibn al-Nafis* (Oxford: Clarendon Press, 1968), 14, 28-30. Eser hakkındaki bu görüş Necmeddin es-Safedî'ye atfedilmekte ve *el-Vâfi bi'l-vefeyât* yazarı diğer Safedî tarafından nakledilmektedir.

⁵ Meyerhof-Schacht, *Theologus Autodidactus*, 2; Esin Kâhya, "İbnü'n-Nefis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/174.

⁶ İbnü'n-Nefis Alâeddin Ali b. Ebi'l-Hazm al-Kuraşî, *er-Risâletü'l-Kâmilîyye fî's-sîreti'n-nebeviyye*, ta'lik ve tahkik Abdülmün'im Ömer, gözden geçiren Ahmed Abdülmecid Heridi (Kahire: Vizâretü'l-Evkâf, 1987), 79-86.

⁷ Remke Kruk'a göre İbnü'n-Nefis'in eserinin İbn Tufeyl'in eseriyle bağlantısı eserin Memlük yönetimiyle alakalı kısımları dikkate alındığında yapay kalmaktadır. Yani onun İslam dininin öğretilerini filozoflara karşı savunmak amacıyla yazıldığı iddiası eserin yazılış amacını tam olarak yansıtmaz, bkz. Remke Kruk, "History and Apocalypse: Ibn al-Nafis' Justification of Mamluk Rule", *Der Islam* 72/1 (1995), 326-327.

1. İbnü'n-Nefis ve Eseri

İslam düşüncesi veya bilimi hakkında genel bir kültüre sahip bir kimse, asıl adı Ebü'l-Hasan Alâüddîn Ali b. Ebi'l-Hazm İbnü'n-Nefis el-Kareşî ed-Dimeşkî olan ve daha çok İbnü'n-Nefis olarak bilinen alimin adını duyduğunda onun Avrupalılardan üç yüz yıl önce küçük kan dolaşımını keşfettiği bilgisiyle meşhur olduğunu hatırlayacaktır.⁸ Bu bilgiden de anlaşılacağı üzere tıp alanındaki uzmanlığı ile ön plana çıkan İbnü'n-Nefis, hicrî altıncı/miladi on üçüncü yüzyıl başlarında bugünkü Suriye'nin başkenti Dımaşk yakınlarında dünyaya gelmiş, burada tıp eğitimini tamamlamış, daha sonra Mısır'a giderek Memlûk sultanı I. Baybars'ın özel hekimi olmuştur. Bu özel hekimlik görevi yanında o, Mısır ve Suriye'yi hakimiyeti altında tutan Memlûkler Devleti'nin başhekimliği görevini yürütmüş ve bu bilim alanında öğrenciler yetiştirmeye devam etmiştir. Bundan sonraki hayatını bir tabip olarak Mısır'da geçiren İbnü'n-Nefis, 1288 yılında burada vefat etmiştir.⁹

İbnü'n-Nefis'in eserleri göz önüne alındığında onun ilmi çalışmalarını genellikle tıp alanında yoğunlaştırdığı görülür. Fakat bu alim tıp alanındaki eserleri yanında fıkıh, hadis, kelam, mantık ve felsefe gibi diğer ilim dallarında da eserler kaleme almıştır.¹⁰ Onun ilmi kişiliği göz önüne alındığında ne tür bir mensubiyeti olduğunu belirlemek zor görünmekle birlikte Nahyan Fancy'nin bu husus hakkındaki görüşünün ikna edici olduğu ifade edilmelidir. Fancy'ye göre İbnü'n-Nefis, akli ilimlerde yetkin bir gelenekçidir. Fancy, Memlûkler döneminde yazılmış tabakat kitaplarının geleneğe bağlılığı nedeniyle İbnü'n-Nefis hakkında verdiği bilgilerin genellikle olumlu olduğunu ifade etmekle birlikte, gelenekçi kanaat önderlerinin dini ilimler söz konusu olduğunda ona herhangi bir otorite atfetmekten kaçındığını ortaya koymuştur. Bunun nedeni ise, akli ilimlerde uzmanlaşmakla birlikte akli ilimleri temsil eden İbn Sina gibi filozofların metafizik konulardaki fikirlerini benimsememiş olmasıdır. Onun akli ilimlerdeki uzmanlığı gelenekçileri tedirgin etmekle birlikte haşrin cismaniliği ve sahabenin adaleti gibi temel meselelerde gelenekçilerin yanında durması onun gelenekçiler tarafından İbn Sînâ'ya alternatif makbul bir ilim adamı şeklinde benimsenip ön plana çıkarılmasına neden olmuştur.¹¹

⁸ İlhan Kutluer, "Hayy ve Kâmil: İki 'Otodidakt'ın Serüveni", *Akıl ve İtikad: Kelâm-Felsefe İlişkileri Üzerine Araştırmalar* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 133-134.

⁹ Kahya, "İbnü'n-Nefis", 21/173. İbnü'n-Nefis'in hayatı hakkında klasik dönemde yazılmış bilgilerin bir derlemesi için bkz. Meyerhof-Schacht, *Theologus Autodidactus*, 10-22.

¹⁰ Cevher Şulul, *Nübüvvet Felsefesi: İbnü'n-Nefis'in Felsefî Romanı Fâzıl bin Nâtık* (İstanbul: İnsan Yayınları 2010), 39.

¹¹ Nahyan Fancy, *Science and Religion in Mamluk Egypt: Ibn al-Nafis, Pulmonary Transit and Bodily Resurrection* (London and New York: Routledge 2013), 16-35.

İbnü'n-Nefis'in eserleri arasında yer alan *Fâdıl bin Nâtık* veya *er-Risâletü'l-Kâmilîyye fi's-sîreti'n-nebeviyye* isimli felsefi-kelâmî eseri ise onun akli ve nakli ilimler arasındaki dinamikteki konumunu göstermesi bakımından ayrıca dikkat çekicidir.¹² Eserin ismine bakılarak bu eserin Hz. Muhammed'in hayatı ile alakalı olduğu düşünülebilirse de bu eser özellikle de başlangıç kısımları göz önüne alındığında bir bakıma İbn Sînâ ve İbn Tufeyl'in *Hayy bin Yakzân* isimli eserleri ile aynı kategoride değerlendirilebilecek bir felsefi roman niteliğindedir. Çünkü İbnü'n-Nefis bu eserde İslam düşünce tarihinde kendisinden önce başlamış bulunan felsefi roman geleneğinde takip edilen kurgusal yapıya benzer bir yapı kullanır.¹³ Bu geleneksel yapıdan hareketle İbnü'n-Nefis, genel olarak nübüvvet müessesesinin özel olarak ise bütün tefferruatıyla İslam dininin aklîliği meselesi üzerinde durur.

Risalenin asıl kahramanı Kamil isimli bir kimse olmakla birlikte onun ulaştığı bilgileri nakleden kişi Fazıl b. Natık'tır. İbnü'n-Nefis risaleyi dört bölüme ayırmıştır. Üç kısımdan oluşan birinci bölümde Kamil'in oluşumu veya nasıl ortaya çıktığı, ilimleri nasıl elde ettiği ve peygamberlik müessesesinin gerekliliğine nasıl ulaştığı anlatılır. İkinci bölümde peygamberin soyu, vatanı, terbiyesi ve büyümesinin nasıl olduğu, arzu ve istekleri, dış görünüşü, hastalıkları ve ömrünün uzunluğu, çocukları, insanları dine nasıl davet ettiği, isminin nasıl olduğu ve Allah'tan getirdiği kitap hakkında bilgiler verilir. İki kısma ayrılan üçüncü bölümün ilk kısmı peygamberin getirdiği ilmi sorumluluklar (*tekâlif-i ilmiyye*) hakkındadır. Bunlar Allah'ın sıfatları ve ahiret hayatıyla ilgili bilgilerdir. Üçüncü bölümün ikinci kısmında peygamberin getirdiği ameli sorumluluklardan (*tekâlif-i ameliyye*) bahsedilir. Bunlar ibadetler, diğer insanlarla olan ilişkiler (*muâmelât*), ev düzeniyle ilgili olarak eşlerin, kölelerin ve akrabaların durumu ve nihayet peygamberin bildirdiği cezalardır. On kısma ayrılan dördüncü bölüm Kamil'in peygamberin vefatından sonra gerçekleşen olaylar hakkında verdiği bilgiler hakkındadır. Bunlar, hilafet konusunda peygamberin vefatından sonra onun ashâbı arasında çıkan tartışmalar, peygamberin vefatından sonra takipçileri arasında çıkan çatışma ve savaşlar, peygamberin takipçileri arasında içki ve livata gibi yaygınlaşan günahlar, peygamberin ümmetinin işledikleri günahlardan dolayı kafirlerin

¹² Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu eserin Türkçede iki tercümesi vardır. Bunlardan birincisi Cevher Şulul tarafından bir önceki dipnotta künyesi verilen eserdir. İkincisi ise bu risaleden hareketle "İbn Nefis'te İnsanın Zihinsel Tekâmülü" başlıklı bir doktora tezi yazan Ali Kürşat Turgut'un tercümesidir. Turgut, doktora tezini aynı başlıkla 2014 yılında kitap halinde yayınlamış ve eserin son kısmına risalenin tercümesini eklemiştir, Ali Kürşat Turgut, *İbn Nefis'te İnsanın Zihinsel Tekâmülü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 269-328.

¹³ Bu geleneğin nispeten ayrıntılı bir dökümü için bkz. Turgut, *İnsanın Zihinsel Tekâmülü*, 13-36.

onlara karşı savaşa girişmesi gibi başlarına gelen cezalar, onları cezalandıran kafirlerin (Moğollar) durumu hakkındaki bilgiler, bu kafirlerin işgal edemedikleri ülkelerin (Memlükler) durumunun ne olduğu hakkında bilgiler, bu kafirlere karşı ülkeyi koruyan sultanın durumu, bu sultanın yardımcılarının ve etrafındaki insanların ve diğer sultanların durumları, ulvi alemde yani göklerde kıyametin kopuşu esnasında gerçekleşecek değişiklikler hakkında Kamil'in bildikleri, suflî alemde yani yeryüzünde kıyametin kopuşu esnasında ortaya çıkacak değişiklikler, acbû'z-zenebden yani kuyruk sokumundan yeniden dirilişin gerçekleşmesi ve hayatın yeniden başlamasıdır. Eserin birinci bölümünde anlatının felsefî bir zemin üzerinde ilerlediği görülürken diğer bölümlerde İslam tarihinde gerçekleşen olayların rasyonel bir zemine oturtulmaya çalışıldığı gözlemlenebilir.

İbnü'n-Nefis'in eserini modern dönemde ilk defa neşreden Max Meyerhof ve Joseph Schacht kitaba başlık olarak *Theologus Autodidactus* ismini seçmişlerdir. Bunun nedeni İbn Tufeyl'in *Hayy bin Yakzân*'ının 1671 yılında ilk İngilizce neşrini gerçekleştiren Edward Pocock'un kitabı *Philosophus Autodidactus* şeklinde isimlendirmesidir.¹⁴ Böylece naşirler bu eseri *Hayy bin Yakzân*'ın karşısında konumlandırmakta ve bir kalamcı hüviyetiyle eserini kaleme alan İbnü'n-Nefis'in burada İslam dininin temel öğretilerinin doğruluğunu kanıtlamayı amaçladığını ifade etmektedirler.¹⁵ Ayrıca onlar Necmeddin es-Safedî'nin kitap hakkındaki kanaatinin doğruluğunu teslim etmektedirler.¹⁶ Kitabın başlığından hareketle otodidakt kalamcı kavramını saçma bulan Muhsin Mahdi ise İbnü'n-Nefis'in geleneksel yazma biçimlerinin konusu olabilecek böyle bir konuyu bu şekilde anlatmasının nedenini merak eder. Mahdi tatmin edici bir cevap vermemekle birlikte İbnü'n-Nefis'in çabasını cesurca bir çaba olarak görür ve bu anlatım şeklini benimsemekle onun böylesi bir konunun muhtemel bir hikaye şeklinde anlatılmaktan başka bir yolunun olmadığı sonucuna ulaştığını ileri sürmenin cazip olduğunu belirtir.¹⁷

Eser hakkında Türkçede yapılan çalışmaların ise konuya daha çok nübüvvet meselesi üzerinden yaklaştığı ve İbnü'n-Nefis'in eserini nübüvvetin ispatıyla alakalı yazılmış eserler kategorisi içinde değerlendirdiği söylenebilir. İlhan Kutluer'e göre, eser "tam anlamıyla "İsbâtü'n-nübüvve" literatürüne özgü felsefî-keîâmî bir eserdir."¹⁸ Kitabı detaylı bir şekilde inceleyip Türkçeye

¹⁴ Meyerhof-Schacht, *Theologus Autodidactus*, 2.

¹⁵ Meyerhof-Schacht, *Theologus Autodidactus*, 32.

¹⁶ Meyerhof-Schacht, *Theologus Autodidactus*, 36.

¹⁷ Muhsin Mahdi, "Remarks on the *Theologus Autodidactus of Ibn al-Nafis*", *Studia Islamica*, 31, (1970), 197-198.

¹⁸ Kutluer, *Akıl ve İtikad*, 135.

tercüme eden Cevher Şulul'a göre ise, nübüvvet meselesini konu edinen bu eser İbnü'n-Nefis'in en önemli eseridir.¹⁹ Ali Kürşat Turgut ise kitabında İbnü'n-Nefis'in eserini bütün boyutlarıyla ele almaya çalışarak konuyu sadece nübüvvet meselesine hasretmemiştir. Ona göre bu risale, “başından sonuna kadar kelâm ve felsefenin konularıyla doğrudan veya dolaylı olarak ilgilidir.”²⁰ Buna rağmen onun da çalışmasının merkezinde nübüvvet probleminin olduğu söylenebilir.²¹

2. İki Eserin Ortak Noktası: Kamil'in Ortaya Çıkışları ve İlk Bilgileri

Elde Edişleri

İbnü'n-Nefis'in hikayesiyle *Hayy bin Yakzân* arasındaki benzerlik Kâmil'in ortaya çıkışı ve bilgileri nasıl elde ettiğinin anlatıldığı ilk bölümde ortaya çıkmaktadır. İlk bölümün üçüncü faslından itibaren ise İbnü'n-Nefis eserin gidişatını değiştirmektedir. Geriye kalan üç bölümde anlatılan konularla *Hayy bin Yakzan* arasında edebi açıdan bir benzerlikten pek söz edilemez.²²

İbn Tufeyl, hikayesinin kahramanı Hayy bin Yakzân'ın adadaki varlığını açıklamak için canlı varlıkların ortaya çıkışına dair antik dönemden itibaren kabul görmüş iki teorinin ikisini de bir opsiyon olarak sunar.²³ Bu iki teori canlı varlıkların ya kendilerinden önceki soyları yani anne-babaları vasıtasıyla ya da bunlar olmaksızın kendiliğinden ortaya çıktıklarıdır.²⁴ Tıpkı İbn Tufeyl gibi İbnü'n-Nefis de hikayesine kahramanının ortaya çıkışını anlatarak başlamaktadır. Fakat İbnü'n-Nefis Kamil'in ortaya çıkışını sadece kendiliğinden gerçekleşen bir varoluş olarak sunar.²⁵

¹⁹ Şulul, *Nübüvvet Felsefesi*, 13.

²⁰ Turgut, *İnsanın Zihinsel Tekâmülü*, 265.

²¹ Nitekim Ali Kürşat Turgut tezinden ürettiği bir makaleye konu olarak nübüvvet meselesini seçmiştir, bkz. Ali Kürşat Turgut, “İbnü'n-Nefis'in Nübüvvet Anlayışı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30 (2015), 235-263.

²² İki eser arasındaki benzerliklerin daha sistematik bir sıralaması için bkz. Meyerhof-Schacht, *Theologus Autodidactus*, 29-30, Şulul, *Nübüvvet Felsefesi*, 27-29.

²³ Hayy'in ortaya çıkışına dair anlatılan hikayelerin sırası İbn Tufeyl'de iç içe geçer. Yani İbn Tufeyl önce kendiliğinden ortaya çıkış teorisiyle başlar, sonra anne-baba vasıtasıyla ortaya çıkış hikayesini anlatır ve tekrar kendiliğinden ortaya çıkış teorisine döner.

²⁴ Remke Kruk, “İbn Tufayl: a Medieval Scholar's Views on Nature”, *The World of Ibn Tufayl: Interdisciplinary Perspectives on Hayy ibn Yaqzân*, ed. Lawrence I. Conrad (Leiden; New York; Köln: Brill, 1996), 81.

²⁵ İbn Tufeyl'in kitaptaki ifadelerinden de felsefe tarihinde kendiliğinden ortaya çıkışın imkanı ile ilgili bir tartışmanın yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Bu tartışmanın felsefe tarihindeki seyri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Dag Nikolaus Hasse, “Spontaneous Generation and the Ontology of Forms in Greek, Arabic, and Medieval Latin Sources”, *Classical Arabic Philosophy: Sources and Reception*, ed. Peter Adamson (London: The Warburg Institute, 2007), 150-175; Remke Kruk, “A Frothy Bubble: Spontaneous Generation in the Medieval Islamic Tradition”, *Journal of Semitic Languages* 35/2 (September 1990), 265-282. Bu çalışmalarda İbnü'n-Nefis'in göz ardı edildiği söylenebilir.

Bu teorilerden birincisine uygun olarak Hayy'ın ortaya çıkışı bulunduğu adanın karşısındaki ikinci bir adayla ilişkilidir. Buna göre, bu adada çok güzel bir kız kardeşe sahip zorba bir sultan vardır. Bu sultan kız kardeşine hiç kimseyi denk görmediği için onun evlenmesine izin vermez. Fakat kız kardeşi Yakzan isimli gence aşık olur ve onunla gizlice evlenir. Bu evlilikten Hayy ismini verdikleri bir çocukları dünyaya gelir. Hayy'ın varlığının ortaya çıkmasıyla hem kendilerinin hem de çocuklarının hayatlarının tehlikeye girdiğini anlayan anne bir gece onu doyurduktan sonra bir sandığa koyar ve oğlunu Allah'a emanet ederek sandığı denize bırakır. Kabaran deniz Hayy'ı alıp diğer adaya ulaştırır.²⁶

İkinci teoriye göre ise Hayy, Ekvator çizgisinin altındaki Hint adalarından birinde anne babası olmadan kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Bu ada hava koşulları ve güneş ışığını alma bakımından yeryüzünün en uygun konumlarından birinde bulunmakta, böylelikle göksel nurları kabul için de elverişli olmaktadır. Adanın bir yerinde toprak çamur haline geldikten sonra mayalanır. Mayalanma süreci devam ettikçe sıcak, soğuk, kuru ve yaş nitelikler birbirleriyle kaynaşarak aralarında tam bir uyum ve denge oluşur. Bu uyum ve denge hali çamuru ilahi ruhu kabul etmeye hazırlamıştır. İlahi ruh bu çamura girdikten sonra insan olmak için gerekli diğer insani güçler de bu ruhun emrine tabi olurlar. Çamurun içinde kalbin oluşması ve diğer organların da onu takip etmesinden sonra bebeğin oluşum süreci tamamlanır. Bu aşamadan sonra sanki bir anneden doğar gibi balığın içinden çıkan Hayy, bir bebek halinde dünyaya gelmiş olur.²⁷

İbnü'n-Nefis'in hikayesinin kahramanı Kamil'in ortaya çıkışı da Hayy'ın ortaya çıkış hikayesindeki ikinci teoriye benzer şekilde kendiliğinden gerçekleşmekte, İbnü'n-Nefis birinci teoriyi kendisine konu edinmemektedir.²⁸ Buna göre, iklimi güzel, bitki örtüsü bol bir adada bir sel gerçekleşir. Bu sel farklı toprakları ve çeşitli bitkileri birleştirerek bir dağın yamacındaki bir mağarayı bunlarla doldurur. Mağaranın girişi de yine toprak ve bitkilerle kapanır. İlkbaharda meydana gelen bu olayın ardından yazın sıcakları mağaranın içindeki bu karışımı mizacı dengeli hale gelinceye kadar pişirir. Neticede bu karışım insanın bütün organlarının yapısına benzer bir hale gelir. Allah'ın keremiyle mağaranın içindeki yapışkan maddenin parçalarından insanın organları, bu

²⁶ İbn Tufeyl, *Hayy ibn Yakzân*, 68-69.

²⁷ İbn Tufeyl, *Hayy ibn Yakzân*, 66-67, 69-71.

²⁸ İbnü'n-Nefis'in birinci teoriyi zikretmemesi, onun ilk insan Adem'in yaratılışında örneklenen yoktan yaratılma fikrini daha fazla vurgulamak istemesi olarak değerlendirilebilir. Nitekim yoktan yaratılma düşüncesi İbnü'n-Nefis'in kitabında üzerinde önemle durduğu yeniden yaratılma fikrinin kabulünü kolaylaştırıcı bir öncül olarak işlenmektedir, bkz. İbnü'n-Nefis, *Risâletü'l-Kâmilîyye*, 195-200, 243-244.

parçaların tamamından da insanın bütünü ortaya çıkar. Toprağın ısınmasıyla oluşan buhardan da insani ruh meydana gelir ve Kamil'in şekillenmesi tamamlanır. Mağarayı bir yumurtaya benzeten İbn Nefis, onun içindeki parçaların büyüklüğü nedeniyle Kamil'in organlarının dolayısıyla da bedeninin büyük olduğunu ve mağara içindeki gıdaların ve havanın yeterliliğinden dolayı Kamil'in mağara içinde ergenliğe yaklaşmış bir çocuğun yaşına kadar kaldığını aktarır. Yani Kamil mağaradan çıkmadan önce, organları, temyiz gücü ve hareketleri kendisine yetecek seviyeye ulaşmıştır. Bu aşamaları katetmesiyle ilk gençlik çağındaki bir insanın seviyesine denk olan Kamil civcivin yumurtadan çıkışı gibi mağaradan çıkar.²⁹

Ortaya çıkış hikayeleri hangisi olursa olsun hem İbn Tufeyl'de hem de İbnü'n-Nefis'te vurgulanmak istenen asıl nokta kahramanların herhangi bir toplum içinde insanlarla etkileşim halinde yetişmemiş olmalarıdır.³⁰ Böylelikle onların zihinsel gelişimleri, elde ettikleri bilgiler ve bunlar neticesinde şekillenen en nihai kanaatleri sosyal ve kültürel bir çevreden bağımsız olarak şekillenecektir. Çünkü her iki kahramanın da bilgiye ulaşmada kullanabilecekleri tek kaynak tabii birer varlık olarak sahip oldukları kendi yetileridir. Dolayısıyla burada, akıl yürütmelerinde herhangi bir otoriteye karşı takınılan güven ve iyi niyet hisleri sebebiyle ve toplum tarafından doğrulukları kabul edilmiş öncüllerden hareket edemedikleri için ulaştıkları sonuçların doğrulukları bakımından değerlendirildiğinde kesinlik hiyerarşisinde daha yukarılarda yer alacakları ima edilmektedir.

Mağaradan çıktığında gökyüzünü, ışığı ve etrafındaki nesneleri duyu organları vasıtasıyla tecrübe eden Kamil'in ilk tepkisi bütün bunlar karşısında duyduğu meraktır. Duyu organlarının nesneler karşısındaki konumunun ne olduğunu anlamak için o, her birini tek tek test eder ve onların idrakin gerçekleşmesi için vasıta kılınan birer alet olduğunu anlar. Ellerinin iş yapmak ve ayaklarının da yürümek için var olduğunu kavrayan Kamil, bu organların yararları üzerinde düşünür ve bunların dışında iç organlarının da işlevlerini keşfetmek için araştırma yapmaya girişir. Bunu da yakalayabildiği veya ölü olarak karşısına çıkan hayvanları teşrih ederek gerçekleştirir. Neticede canlıların anatomisi hakkındaki bilgisini tamamlar.³¹

²⁹ İbnü'n-Nefis, *Risâletü'l-Kâmilîyye*, 151-153; İbn al-Nafis, *Theologus Autodidactus*, 38-40.

³⁰ Cevher Şulul, *Nübüvvet Felsefesi*, 27.

³¹ İbnü'n-Nefis, *Risâletü'l-Kâmilîyye*, 154-156; İbn al-Nafis, *Theologus Autodidactus*, 40-41. Hayy da duyu organları vasıtasıyla fiziki alemden başlayarak bilgilerini edinmeye başlar. Yedi yıllık periyotlar halinde gelişim gösteren Hayy'ın 21 yaşından sonraki süreçte düşüncesi daha yetkin bir şekilde soyutlaşır ve fiziki alemin ötesine geçer.

Anatomi ilmini tamamlayan Kamil'in bundan sonraki gözlem alanı hayvanlar arasındaki sosyal denebilecek ilişkiler ve bitkilerin büyüme ve üreme süreçleridir. Aslan ve kaplan gibi bazı hayvanların cesur ve saldırgan, diğer bazılarının ise kendilerini parçalamak isteyen bu yırtıcılardan kaçan korkak hayvanlar olduğunu gören Kamil onların davranışlarını gözlemleyerek tabiat hakkındaki bilgisini artırır. Bitkilerin büyüme süreçlerini ve yeniden üremek için geliştirdikleri mekanizmayı da gözlemleyen Kamil, netice olarak doğadaki bütün varlıkların bir gayesi ve kendilerine özgü bir faydaları olduğunu, hiçbir şeyin varlığının anlamsız olmadığını kavrar.³²

Kamil'in beden ve etrafındaki tabii varlıklardan sonraki inceleme alanı gökyüzüdür. Burada öncelikle gök gürültüsü, şimşek, yağmur, kar ve soğuk hava gibi atmosferik olayları gözlemleyen Kamil, daha sonra göksel cisimlere yönelir ve onların hareketlerini, gökyüzündeki pozisyonlarını ve döngülerini inceler. Bu cisimlerin birbirleri arasındaki uyumunun farkına varan Kamil, böylelikle hayatının ilk gençlik aşamasını tamamlayarak aklının ve düşünme gücünün daha kuvvetli olduğu yeni bir evreye geçer.³³

Kamil bu yeni evrede duyu organları vasıtasıyla elde ettiği bilgilerin ötesine geçerek daha soyut düşünmeye başlar. Onun bu evrede kendisine sorduğu soru, varlıklar arasındaki mükemmel düzen ve ahenkli uyumun nedeninin varlıkların kendisin mi yoksa onların dışında başka bir varlık mı olduğu sorusudur. Bu sorudan hareketle varlıklar hakkında düşünen Kamil, cisimlerin bir zamanda var olup diğer başka bir zamanda var olmadıklarını görür ve bunlara mümkün varlıklar adını verir. Ona göre, mümkün varlıkların varlıklarının nedeni kendileri değil başka bir varlıktır. Bu varlık da en nihayetinde teselsülün bir yerde durması zorunluluğundan dolayı mümkün bir varlık olamaz. Dolayısıyla bu varlığın varlığının zorunlu olması gerekir ki bu varlık Kamil'e göre Allah'tır.³⁴

³² İbnü'n-Nefis, *Risâletü'l-Kâmiliyye*, 156-157; Ibn al-Nafis, *Theologus Autodidactus*, 41.

³³ İbnü'n-Nefis, *Risâletü'l-Kâmiliyye*, 157; Ibn al-Nafis, *Theologus Autodidactus*, 43. Metafizik de dahil olmak üzere bütün araştırma alanlarında Hayy'ın araştırmaları ve bilgiyi elde edinme süreci Kamil'e nazaran çok daha detaylıdır. Amacı, tıpkı Hayy gibi bir adada kendi başına kendi yetileriyle bilgiye ulaşan bir kahraman yaratmak olarak düşünüldüğünde İbnü'n-Nefis'in bu hususları kısa tutmasının nedeni anlaşılabilir.

³⁴ İbnü'n-Nefis, *Risâletü'l-Kâmiliyye*, 157-159; Ibn al-Nafis, *Theologus Autodidactus*, 43-44. Burada şu hususu belirtmekte fayda vardır. İbn Tufeyl'in kahramanı Hayy, bir Tanrı'nın varlığını zorunlu görmekle birlikte, alemin ezeli mi yoksa hadis mi olduğu konusunda bir ikilemede kalır. Alemin hadis olduğunu kabul ettiğinde kullandığı akıl yürütme Kamil'in buradaki akıl yürütmesine benzer. Alemin ezeli olduğunu kabul ettiğinde ise alemin cisminden farklı bir hareket ettiricinin varlığını zorunlu görür. Bu varlık cisim değildir, fakat ne cisme bitişik ne de ayırdır ve ne cismin içinde ne de onun dışındadır, İbn Tufeyl, *Hayy ibn Yakzân*, 94-97.

Hayy ve Kamil'in kendileri dışındaki diğer insanların varlığından haberdar olma şekilleri de bazı bakımlardan birbirine benzemektedir. Fakat farklılaşmanın belirgin hale gelmesi de diğer insanların hikaye içine girmeleriyle birlikte başlar.

3. İki Eserin Farklılaştığı Nokta: Müstakil Aklın Vahiy Karşısındaki Konumu

Hayy'ın diğer insanlarla karşılaşması ömrünün yedinci yedi yılını yani kırk dokuz yaşını tamamlamasından sonra gerçekleşir. Hayatının bu dönemine ulaştığında Hayy, varlık hiyerarşisinin en tepesine çıkarak bilme sürecini tamamlamıştır. Kamil de insanlarla karşılaşmadan önce bilgi edinme sürecinde en tepeye ulaşmış, zorunlu varlığın varlığını delillendirmiştir. Fakat Hayy'a nispetle Kamil'in tekamülü daha genç bir yaşta tamamlanır. Ayrıca Kamil, Hayy'ın yaşadığı mistik tecrübeye benzer bilişsel tecrübeyi deneyimlemez. Her iki kahramanın da diğer insanlarla karşılaşmaları ikinci bir bilgi edinme yönteminin yani dine kaynaklık eden vahyin tartışmaya dahil edilebilmesi için yazarlara aracılık eden bir alet konumundadır. Dinin ve onun farklı anlayışlarını temsil eden kişilerin tartışmanın içine dahil edilmesiyle de iki yazar arasındaki farklılık belirginleşir.

İbn Tufeyl, Hayy'ın Absal'la karşılaşmasını anlatmadan önce Absal'ın geldiği adanın durumundan bahseder. Bu adanın yöneticisi ve sakinleri geçmiş peygamberlerden birinin getirdiği sahih bir dini benimsemişlerdir. Bu din varlıkların hakikatini insanlara olduğu gibi aktarmak yerine şeylerin somutlaştırılabilecek hayallerini ve betimlerini onların nefislerine yerleştirmeyi tercih etmektedir. Bu durum halkın geneline bilgi aktarmak için kullanılan hitabet sanatının pratiğiyle de uygunluk içindedir.³⁵ Dolayısıyla İbn Tufeyl'e göre, bu din sahih yani doğru bir din olmakla birlikte, onun hakikatinin kitlelere ulaştırılması için kullanılan dil ve iletişim yöntemi bu hakikati tam olarak ifade etmemektedir. İbn Tufeyl'in din hakkındaki görüşlerini hikayenin bu evresinin daha başında bu şekilde ifade etmesi onun din ve felsefe arasındaki dinamikte nasıl bir tavır takındığının izlerini vermektedir. Yani İbn Tufeyl kendisinden önceki İslam filozoflarının özellikle de Fârâbî'nin felsefe ve din arasındaki farka dair görüşlerine sadık kalmaktadır.³⁶

³⁵ İbn Tufeyl, *Hayy ibn Yakzân*, 121.

³⁶ Fârâbî'nin konu hakkındaki görüşlerinin düzenli bir dökümü için bkz. Abdullah Selman Nur, *Fârâbî'nin Mille Teorisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 24-29, 55-66.

İbn Tufeyl, felsefe ve din arasındaki bu farkı vurgulamak için hikaye içindeki kahramanları da çeşitlendirir. Yukarıda bahsi geçen sahih dinin yayılmış bulunduğu adada Absal ve Salaman isimli yetenekli iki genç bulunmaktadır. Bu iki genç samimiyetle benimsedikleri bu dini tam anlamıyla öğrenmek için bütün gayreti gösterirler, dinin emir ve yasaklarına riayet ederler ve Allah'ın sıfatları, melekler ve ahiret halleri üzerine dinde nakledilen lafızları birlikte incelerler. Buna rağmen bu iki arkadaşın dine yaklaşımları zaman içinde birbirlerinden farklılaşacaktır. Absal dinin batınına dalmaya, ondaki ruhani manaları keşfetmeye ve bazı durumlarda teville yönelmeye daha meyilli iken, Salaman dinin zahirini korumayı, tevilden uzak kalmayı ve din ile ilgili meselelerde rahatça tasarrufta bulunmaktan kaçınmayı tercih etmektedir. Bu farklı anlayışlara binaen dinde uzlet ve yalnızlığı teşvik eden ve başarı ve kurtuluşun³⁷ bunlar vasıtasıyla elde edileceğine işaret eden rivayetler bulunmakla birlikte, bir toplum içinde diğer insanlarla beraber yaşamının gerekli olduğuna işaret eden rivayetler de nakledilmiştir. Tabiatı birincisine uygun olan Absal bu rivayetlerden uzlet ve yalnızlıkla alakalı olanı kabul ederken Salaman, diğerinin daha evla olduğuna karar verir. Benimsedikleri bu farklı yaklaşımlar en nihayetinde onların birbirlerinden ayrılımlarına neden olur. Çünkü Absal yalnız kalabilmek için Hayy'ın yaşadığı adaya gider, Salaman ise kendi adasında kalarak insanlar içinde yaşamaya devam eder.³⁸

Adada Hayy'la karşılaşan ve üzerinde yün elbise bulunan Absal, öncelikle ona dili öğretir. Dili öğrenen Hayy, Absal'a müşahede makamına nasıl ulaştığını, cisimden ayrı varlıkları, Gerçek varlığın hakikatini ve onun sıfatlarını, bunları müşahede etmekten aldığı zevki ve bunları tecrübe edemeyenlerin çektikleri acıları anlatır. Bunları duyan Absal, kendi inandığı iman esaslarının Hayy'ın anlattıklarının birer simgesi olduğunu görür ve kalp gözünün açılması ve akıl ateşinin yanmasıyla da akıl ve nakil onun için bir hale gelir. Artık Absal, Hayy'ın kendisine anlattıklarıyla iman ettiği şeyleri tam anlamıyla bilme seviyesine yükselmiş, şeriatla kendisi için kapalı bir husus kalmamış ve Kur'an'da bahsi geçen akıl sahipleri arasına girmiştir. Hayy'ın Allah dostlarından biri olduğuna kani olan Absal, hiç vakit geçirmeden Hayy'ın hizmetine girer ve dinde zihnini karıştıran çelişkili hususlarda Hayy'ın rehberliğine başvurur.³⁹

³⁷ İbn Tufeyl başarı ve kurtuluşu birinci tür rivayetlere bağlarken toplum içinde diğer insanlarla birlikte yaşamayla başarı ve kurtuluş arasında bir bağıntı kurmamaktadır. Dolayısıyla İbn Tufeyl'e göre Absal'ın temsil ettiği din anlayışının Salaman'ın temsil ettiği din anlayışına göre daha değerli olduğu söylenebilir.

³⁸ İbn Tufeyl, *Hayy ibn Yakzân*, 121-123.

³⁹ İbn Tufeyl, *Hayy ibn Yakzân*, 126.

Hayy'ın kendisini tanıttıktan sonra sıra Absal'a gelir. Absal'ın hayatını ve yaşadığı hali merak eden Hayy, ondan kendisine bunları anlatmasını ister. İlahi alem, cennet ve cehennem, yeniden diriliş ve hesaba çekilme hakkında Absal'ın anlattıklarını dinleyen Hayy, onun anlattıklarının kendi ulaştığı bilgilerle bir çelişki içinde olmadığını, bunları insanlara bildiren kişinin de sadık bir peygamber olduğunu kavrayarak ona iman eder. Ameller ve ibadetlerle ilgili Absal'dan öğrendiği hususları da imanının bir gereği olarak yerine getirir.⁴⁰

Buna rağmen bu dinle ilgili Hayy'ın zihninde iki tane soru işareti kalır. Bunlardan birincisi bu peygamberin ilahi alem, sevap ve ceza ile ilgili konularda verdiği bilgilerin insanların antropomorfizme düşmesine neden olacak şekilde verilmesidir. Çünkü insanlar bu bilgilere binaen Allah hakkında onun münezzeh ve beri olduğu şeylere inanmaktadırlar. İkincisi de bu peygamberin insanlara farzları ve ibadetleri açık bir şekilde bildirirken dünya malını elde etmede ve yeme içme konusunda onlara bir genişlik bırakmış olmasıdır. Bu durum insanların hakikatten uzaklaşmalarına ve onların gereksiz şeylerle uğraşmalarına neden olmaktadır. Hayy'a göre eğer insanlar peşinde koşturdukları bu şeylerin hakikatle kıyaslandığında ne kadar değersiz olduğunu anlasalar onların peşini bırakıp hakikatin peşine takılacaklardır. Fakat İbn Tufeyl'e göre, Hayy'ı bu tür düşüncelere iten şey onun insanları tanımamasıdır. Çünkü Hayy insanların tamamının fitratlarının, zihinlerinin ve ruhlarının yüce olduğunu düşünmektedir. O aslında onlardaki eksiklerin, iradelerinin zayıflığının ve pek çoğunun hayvanlardan bile daha aşağı bir seviyede olduklarının henüz farkında değildir.⁴¹

İnsanların içinde bulundukları bu duruma acıyan Hayy, onların kurtuluşunun kendisi vasıtasıyla gerçekleşebileceğini ümit ederek onlara ulaşmak ister. Başlangıçta bu düşünceye tereddütle yaklaşan Absal, birlikte ilim meclislerinde bulunduğu arkadaşlarının belki bazılarının kurtuluşuna vesile olabileceklerini öngörerek Hayy'ın fikrini kabul eder. Böylelikle iki arkadaş talihlerinin de yaver gitmesiyle insanların yaşadığı adaya ulaşmaya muvaffak olurlar. Absal'ın adaya gelişinden haberdar olan arkadaşları onların etrafını sarar ve Absal, Hayy'a bunların adadaki en akıllı ve anlayışları en iyi olan kişiler olduklarını, eğer onları doğru yola iletmekte başarısız olurlarsa sıradan halkı eğitmede daha da başarısız olacaklarını bildirir. Ayrıca Absal'ın yokluğunda

⁴⁰ İbn Tufeyl, *Hayy ibn Yakzân*, 126. Burada şu hususu vurgulamak yerinde olacaktır. Hayy bu tasdiki yaparken bile İbn Tufeyl onun konumunun yüce bir konum (*fî makâmihi el-kerîm*) olduğunu belirtmektedir.

⁴¹ İbn Tufeyl, *Hayy ibn Yakzân*, 127.

toplumdan uzlet etmenin dinen yasak olduğunu kabul edip adada kalan arkadaşı Salaman, artık bu adanın en önde gelen kişisi ve yöneticisi olmuştur.⁴²

Onlara hikmeti öğretmeye başlayan Hayy, nasların zahirinin ötesine biraz geçtiğinde ve onların daha önceden öğrendikleriyle çelişecek ifadeler kullandığında onlar, bundan yüz çevirmeye, zihinlerini bu bilgilere kapatmaya ve Hayy'ın bildirdiklerine karşı içlerinde bir kızgınlık beslemeye başlarlar. Fakat aralarına katılan bu yabancıyı kırmamak için ve arkadaşları Absal'a karşı duydukları saygıdan dolayı da onun söylediklerinden hoşnutmuş gibi görünürler. Sahibi olduğu bilgiyi onlara öğretmeye devam eden Hayy bir müddet sonra içinde bulundukları toplumun bilgiye en açık kimseleri olmalarına rağmen gerçeğe karşı onlarda oluşan nefretin farkına varır. Onlardaki fitrî eksiklik Hayy'ın ulaştığı şekilde gerçeğe ulaşmalarına engel olmakta, gerçeği olduğu gibi kavramalarına izin vermemektedir. Bu durumu anlayan Hayy, onları ıslah etmekten ümidini keser.⁴³

Hayy insanlardan ümidini kestikten sonra, onların farklı tabakalarını incelemeye başlar. Onlardan her birinin kendi sahip olduğuyla mutlu olduğunu, heva ve şehvetlerini kendilerine tanrı edindiklerini, dünya malını elde etmek için birbirleriyle acımasızca yarıştıklarını gören Hayy, uyarmanın onlar için bir fayda sağlamayacağını, aksine onların kendi düşüncelerine daha sıkı sarılmalarına neden olacağını gözlemler. Onların pek azı dışında çoğunun dini dünya işlerinde bir vesile olarak kullandığını, onlar için dinin faydasının sadece bu dünyada gerçekleştiğini fark eder. Artık bu noktada Hayy'a göre, bu insanların akıl sahibi olmayan diğer hayvanlardan bir farkları yoktur. Akıl sahibi olmayan bu varlıklara fayda sağlama ihtimalini haiz bilgi de onun getirdiği bilgi değil, peygamberlerin haber verdiği ve şeriatı varid olan bilgidir.⁴⁴

İnsanların içinde bulundukları hali kavrayan Hayy, Salaman ve arkadaşlarına giderek özür diler ve geçmişte onlara anlattığı şeylerden vazgeçtiğini bildirir. Artık o da hidayete erişmiş ve onlarla aynı görüşleri benimsemiştir. Onlara şeriatın sınırlarına riayet etmeyi, zahiri amellere uymayı, kendilerini ilgilendirmeyen meselelerin derinliklerine dalmamayı, müteşabihlere imanı ve teslim olmayı, bidatlerden ve hevadadan kaçınmayı, kendilerinden öncekilerin bildirdiklerine tutunmalarını tavsiye eder. İnsanların çoğunun yaptığı gibi dünyaya meylederek şeriatı hafife almaya karşı da onları uyarır. Çünkü

⁴² İbn Tufeyl, *Hayy ibn Yakzân*, 128. İbn Tufeyl'in kurgusundan anlaşıldığı üzere, Hayy, Absal ve Salaman kişinin dine karşı takındığı tavrı belirleyen üç farklı bilgi sistemini temsil etmektedirler. Bu üç farklı sistem felsefe, tasavvuf ve dinin zahirine bağımlı fıkıh şeklinde ifade edilebilir.

⁴³ İbn Tufeyl, *Hayy ibn Yakzân*, 128.

⁴⁴ İbn Tufeyl, *Hayy ibn Yakzân*, 129.

Hayy'a göre onların kurtuluşları kendi seviyelerinin ötesine geçmemekte yatmaktadır. İnsanlar arasındaki bu tecrübeden sonra Hayy ve Absal, başlangıçta ümit ettikleri hedeflerine ulaşmadan kendi adalarına geri dönerler.⁴⁵

Hayy'ın, Absal'ın ve Salaman'ın macerasından anlaşıldığına göre İbn Tufeyl için insanlığın hakikatle ilişkisinin üç hali vardır. Aralarında hiyerarşik bir bağ bulunan bu üç halin her birini hikayenin bu üç kahramanı temsil etmektedir. Buna göre, dışarıdan herhangi bir haber almadan sadece insani yetilerle elde edilen Hayy'ın temsil ettiği bilgi bu hiyerarşinin tepesindeki en değerli bilgidir. Bu bilgi türünün İslam düşünce geleneğinde felsefeyle eşdeğer olduğu söylenebilir. Başlangıcı bir haber vasıtasıyla olmakla birlikte, verilen haberin zahirinin ötesine geçerek ondaki manaları kavrama çabası neticesinde ulaşılan Absal'ın temsil ettiği bilgi hiyerarşide ikinci sırada yer almaktadır. Bu bilgi türünün ise İslam düşünce geleneğindeki izdüşümü tasavvuf gibi durmaktadır. İbn Tufeyl'in Absal'ın adaya geldiğinde üzerindeki elbisenin yün bir elbise olduğunu ifade etmesi bunun bir işareti olarak alınmalıdır. Verilen haberin zahirine bağımlı kalıp, bu zahiri bilginin en doğru bilgi olduğunu kabul eden Salaman'ın ve ada sakinlerinin yaklaşımı ise hiyerarşinin en altında bulunmaktadır. Bu bilgi türü de nakle bağımlı bir zahirilik şeklinde isimlendirilebilir. Bu tür bir bilgiyi doğru kabul eden ve bunun ötesinde bir araştırma çabasına girmeyen kimselerin kurtuluşa ulaşması İbn Tufeyl'e göre imkansız olmamakla birlikte gerçekleşmesi ihtimali oldukça zayıftır. Nitekim yukarıda da ifade edildiği gibi İbn Tufeyl metin içerisinde bu tür kimseleri birkaç kez akıl sahibi olmayan diğer hayvanlara benzetmektedir. Bu bilgi türlerinden birincisinin ikinci türle birlikte bulunma ihtimali mümkün iken, üçüncüsü ile arasındaki mesafe en nihayetinde kaçınılmaz olmaktadır. İbn Tufeyl'in bu bilgi türlerinin yaşam alanı için birbirinden neredeyse tamamen kopuk iki farklı ada kuruluması bu mesafenin sembolik bir ifadesidir.

İbnü'n-Nefis'in İbn Tufeyl'den ayrıştığı nokta da bu üç tür bilgi boyutuyla ilgilidir. İbnü'n-Nefis'in risalesinden anlaşıldığı kadarıyla akıl ve nakil bilgiyi elde etmenin iki yolu olmakla birlikte onlarla elde edilen bilgiler hiyerarşik bir yapı içine yerleştirilebilecek farklı sistemler haline dönüşmemektedir. Zira İbnü'n-Nefis'in temel iddiası naklin bildirdiği bilginin aklın müstakil kalsa bile ulaşabileceği bilgiyle aynı olduğudur. Risalenin başlangıcında sunulan adasal karakterli kurgu, kahramanın sadece kendi insani yetileriyle bilgiyi elde etmesini sağlayacak şekilde oluşturulmuş gibi durmakla beraber, daha giriş kısmında İbnü'n-Nefis risalenin amacının Hz. Peygamberin

⁴⁵ İbn Tufeyl, *Hayy ibn Yakzân*, 129-130.

hayatının ve dinin emirlerinin özet halinde aktarılması olduğunu söyleyerek risalenin vahiyle ilişkisini ortaya koyar.⁴⁶ İbnü'n-Nefis'in pozisyonu açısından değerlendirildiğinde daha risalenin başında böyle bir ifadenin yer almasının nedeni, akılla nasların zahiri arasında yakın bir bağlantı olduğunu göstermek ve batın veya gizli hakikatler gibi farklı bilgi katmanlarına yapılan atıfları geçersiz kılmaktır.⁴⁷

Risalede İbnü'n-Nefis'in İbn Tufeyl'den ayrıldığı noktayı en açık şekilde gösteren kısım Kamil'in diğer insanlarla karşılaşmasının anlatıldığı bölümdür. Kamil diğer insanlarla karşılaşmadan önce mevcudatın bir yaratıcısının olduğunu keşfetmiş, bu keşiften sonra merakı bu yaratıcının kulları üzerindeki haklarının ne olduğu, ona ibadet ve itaat edip etmeme gerekliliği, eğer ona ibadet edilecekse bunların ne şekilde olacağı gibi sorulara yönelmiştir. Bu sorular Kamil'in vahyin ve nübüvvetin zorunluluğunu temellendirmesinde geçiş işlevi görecektir.

Kamil'in zihninin bu sorularla meşgul olduğu günlerden birinde bir fırtına, içi tüccar ve farklı meslek gruplarıyla dolu bir gemiyi onun bulunduğu adaya doğru sürükler. Bu insanlar fırtınada hasar gören gemilerini tamir etmek için bir süre adada konaklamak zorunda kalırlar. Onları ilk gördüğünde korkuya kapılan Kamil, bir süre sonra onların nezaketi neticesinde onlara yaklaşır. Onların kendisine verdikleri ekmek ve yiyecekler hoşuna gider. Kamil onlara alıştıktan sonra bu insanlar kendi elbiselerinden bazılarını ona giydirirler. Ona dili öğretip kendi yaşayış biçimlerini anlatırlar. Adadaki tamir işlerini bitirdikten sonra da Kamil'i de alarak kendi yaşadıkları adaya geri dönerler. Onların şehirlerinin halini beğenen Kamil, burada onların yedikleri yiyeceklerden yer ve giydikleri elbiselerden giyer ve bunlardan fazlasıyla zevk alır. Şehirdeki durumla kendi adasında geçirdiği günleri karşılaştırdığında o günlerin ne kadar kötü olduğunu anlar ve insanın iş bölümü yapılmış bir toplum içinde yaşamaya mecbur medeni bir varlık olduğu sonucuna ulaşır.⁴⁸

Kahramanının insanlarla daha ilk karşılaşmasında bu anlatımı benimseyen İbnü'n-Nefis, Hayy'ın diğer insanların yiyecek ve giyeceklerle, yani dünyevi metayla ilişkisi karşısındaki olumsuz şaşkınlığına adeta bir cevap vermektedir. Ayrıca kahramanının insanı toplumsal yaşama mecbur bir varlık olarak kabul etmesi, Absal'ın yalnızlık ve uzleti tercih eden ve kurtuluşu burada gören yaklaşımına karşı toplumla birlikte yaşamayı tercih edip kendi adasında kalan Salaman'ın yaklaşımıyla aynıdır. Yani Kamil, Hayy'ın ortaya çıkışına

⁴⁶ İbnü'n-Nefis, *Risâletü'l-Kâmilîyye*, 149; Ibn al-Nafis, *Theologus Autodidactus*, 38.

⁴⁷ Fancy, *Science and Religion in Mamluk Egypt*, 41.

⁴⁸ İbnü'n-Nefis, *Risâletü'l-Kâmilîyye*, 160-161; Ibn al-Nafis, *Theologus Autodidactus*, 44-45.

benzer bir şekilde ortaya çıkmakla birlikte iki hikayenin toplumsal boyutları göz önüne alındığında İbn Tufeyl'in kahramanları içinde Salaman'a karşılık gelmektedir.

Kamil'in Hayy gibi başlayıp Salaman'a dönüşmesinin bir başka örneği onun peygamberlikle ilgili düşüncelerinde görülmektedir. Başka insanların ya da diğer bir ifadeyle toplumun varlığından haberdar olan Kamil, başkalarıyla etkileşim içindeki insanın müreffeh bir hayat sürebilmesi için onlar arasında ortaya çıkacak anlaşmazlıkları çözüme kavuşturacak bir yasaya muhtaç olduğunu görür. Bu yasanın insanlar tarafından kabul edilebilmesi için ise onun Allah'tan geldiğini kabul etmeleri gerekir. Yani insanlara yasayı getiren bu kişinin doğruluğundan emin olunan bir insan olması zorunludur. Çünkü insan dışındaki bir varlığın insanlara yasa getirmesi bir yana onlarla iletişime geçmesi bile imkansızdır.⁴⁹ Sanki bu ifadelerle İbnü'n-Nefis, Hayy'ın ve Absal'ın kendileri için gerçekleştirdiğini iddia ettikleri ittisalin mümkün olmadığını ima etmektedir.

Kamil'e göre insanlara yasayı getiren bu kişinin kendi yetilerinden kaynaklanmayan başka özellikleri de bulunmalıdır. İbnü'n-Nefis için bu özelliklerin en önemlileri bu kişinin seçilmiş olması ve getirdiği haberin doğruluğunu destekleyen bir mucizeye sahip olmasıdır. Onun bu mucizeyle Allah tarafından teyit edilmesi insanların nefislerinde onu tasdik edecek bir duyguyu harekete geçirebilmesi için zorunludur. Yani Kamil'e göre peygamber, Allah kendisini seçtiği ve mucizeyle teyit ettiği kişidir. İnsanların müreffeh bir hayat sürmeleri de bu kişinin varlığı sayesinde mümkündür. Hiçbir şeyi lüzumsuz bir şekilde yaratmayan Allah'ın insanlara böyle bir peygamber göndermesi onun inayetinin bir göstergesidir.⁵⁰ İbnü'n-Nefis'in peygamberin bu özelliklerine yaptığı vurgu, İbn Tufeyl'in Hayy'a yüklediği misyonun bir olumsuzlaması gibi gözükmemektedir. Çünkü İbn Tufeyl'de en yüksek bilgiyi temsil eden Hayy, bu seviyeye tamamen kendisi ulaşmakta ve insanlarla karşılaştığında kendisini teyit edecek mucize gibi bir vesileye sahip bulunmamaktadır.

Kamil, Hayy'ın vahyin insanlara bildirdiklerinin bir neticesi olarak ortaya çıktığını düşündüğü antropomorfizm meselesine de peygamberlik müessesesi üzerinden yaptığı değerlendirmelerle cevap vermektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Hayy, vahyin bazı ifadelerinin insanların hakikati tam olarak idrakine engel olduğu, dolayısıyla da onları hakikatten uzaklaştırarak onun temsillerine yönlendirdiği kanaatine sahiptir ki bu kanaat Hayy'ın farklı

⁴⁹ İbnü'n-Nefis, *Risâletü'l-Kâmilîyye*, 161-162; Ibn al-Nafis, *Theologus Autodidactus*, 45-46.

⁵⁰ İbnü'n-Nefis, *Risâletü'l-Kâmilîyye*, 162; Ibn al-Nafis, *Theologus Autodidactus*, 46.

bilgi boyutlarına dair kabulünün bir yansımasıdır. Kamil de Hayy gibi bazı insanların yaratılışları itibariyle bazı meseleleri anlamalarının kolay olmadığını farkındadır. Bu kimseler için bu durum bir dezavantaj gibi görünmekle birlikte Kamil'e göre bu durum peygamberlikle alakalı ilahi planın işleyişinin bir parçasıdır.

Bu ilahi plana göre, şeriatı insanlara aktarmak, Allah'ın azametini ve yüce sıfatlarını insanların anlamasını sağlamak ve ahirette insanların başına gelecekleri haber vermek gibi üç temel faydanın ortaya çıkışını sağlayan nübüvvet müessesesinin bildirdiği bu ilkelerin insanların çoğunluğu tarafından kabul edilmesi onların tabiatları gereği zordur. Eğer insanlar bu ilkelere daha önceden alışık olmasalardı, bunları onlara getiren peygamberi beğenmez ve Allah'ı inkar ederlerdi. Bu şeylerin kabulünün zorluğunun bir gereği olarak Allah insanlarda bu alışkanlığı tedrici bir şekilde ortaya çıkarmakta, peygamberleri bir sıra içinde insanlara göndermektedir. Eğer bu nübüvvet sırası olmasaydı, peygamber aniden onların karşısına çıktığında onlar bu peygamberden uzak durur ve onun yalancı olduğunu düşünebilirlerdi. Bundan dolayı peygamberliğin getirdiği faydanın ortaya çıkması, önce gelen peygamberlerin kolay anlaşılır şeyleri bildirmesi, sonra gelen peygamberlerin de kolay anlaşılır bu şeylerin üzerine yeni mesajlar eklemesi yoluyla gerçekleşir. Bu düzen içindeki bilgi artışı son peygamberle birlikte peygamberliğin faydası tamamlanana kadar devam etmelidir.⁵¹ Dolayısıyla İbn Tufeyl'in kahramanı Hayy'ın insanlarda bir eksiklik olarak gördüğü kavrama azlığı, İbnü'n-Nefis'in kahramanı Kamil'e göre ilahi planın gerçekleşmesi için bir vasıta halini almakta, ilahi hikmetin bir parçası haline gelmektedir.

Nahyan Fancy'nin çok ikna edici bir şekilde gösterdiği üzere, İbnü'n-Nefis'in İbn Tufeyl'e verdiği reaksiyon kitabının başlığında da kendisini göstermektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, Salaman'ın adasına gelen Hayy için buradaki insanların çoğu düşünce yetisine sahip olmayan hayvanlardan farklı değildir. Yani onlar natık hayvan olan insandan farklı olarak gayrı natık hayvanlar gibidirler. Bu ise onların nasların zahirine bağlılıklarından kaynaklanmaktadır. Fancy'ye göre, İbnü'n-Nefis için Salaman ve arkadaşlarının benimsediği zahiri yaklaşım akıldışı değil, bilakis aklî olanın ta kendisidir ve felsefi bilgide en yüksek değere sahip burhanla eşdeğer olarak kullanılmayı hak etmektedir. İbnü'n-Nefis'in *Hayy bin Yakzân* başlığının karşısına *Fâdıl bin Nâtık* başlığıyla çıkması bunun bir göstergesidir. Salaman ve arkadaşlarını fazilet ehli (*ehlü'l-fadl*) olarak nitelendirmekle birlikte onları düşünmeyen (*gayrü'n-nâtık*)

⁵¹ İbnü'n-Nefis, *Risâletü'l-Kâmilîyye*, 162-165; Ibn al-Nafis, *Theologus Autodidactus*, 46-48.

hayvanlar seviyesinde gören Hayy'a bir cevap olarak Kâmil onları düşünen varlığın faziletleri evlatları olarak görmekte, böylelikle eserin ismi *Fâdıl bin Nâtık* halinde karşımıza çıkmaktadır.⁵²

Sonuç

Hacmi küçük olmakla birlikte hem konuyu işleyişinin hem de içinde tartışılan konuların orijinalliği bakımından değerlendirildiğinde İslam felsefe geleneği içerisinde yazılmış en değerli eserlerden birisi İbn Tufeyl'in *Hayy bin Yakzân* isimli eseridir. Bu eser içinde tartışılan en temel problem ise toplum ve onu şekillendiren vahiy olmaksızın kendi başına var olan bireyin sadece kendi yetilerine dayalı olarak hakikatle ilişkisinin doğasıdır. İbn Tufeyl'in bu probleme karşı takındığı tavır olumludur. Yani o, toplum ve vahiy karşısında bireyin hakikate ulaşabilmesini mümkün görmekte, hatta bu imkanın ötesine de geçerek böylesi bir ilişkinin adeta daha değerli olduğunu ileri sürmektedir. Bir vahiy geleneği çerçevesinde şekillenen İslam toplumunun içinde bulunduğu şartlar düşünüldüğünde ise, İbn Tufeyl'in eserinin ima ettiği bu düşüncenin kabulünün pek de kolay olmayacağı izahtan varestedir. Zaten eserin içindeki bu düşüncenin radikalliğinin boyutu göz önüne alındığında İslam dünyasındaki etkisinin bu radikallikle orantılı olduğunu söylemek zordur. Yani İbn Tufeyl'in eseri İslam dünyasında tanınmak ve okunmakla birlikte, Avrupa'da neden olduğu kültürel ve sosyal bir değişime neden olacak tetikleyici bir etkiye sahip olamamıştır. Bunun nedenlerinden biri, belki de kitabın okurlarından bazılarının İbn Tufeyl'in iddiasının farkında olması ve buna karşı reaksiyon almasında yatmaktadır. İşte bu okurlar içindeki en dikkat çekici şahsiyetlerden birisi İbnü'n-Nefis'tir.

Yine küçük hacimli bir eser olan *Fâdıl bin Nâtık* isimli risalesiyle, *Hayy bin Yakzân*'ın ima ettiği ve Avner Ben-Zaken'in gösterdiği üzere tezahürleri onun Avrupalı okuyucuları üzerinde ortaya çıkan aykırı düşüncelerin sanki farkındaymış gibi görünen İbn Nefis'in hedefi böylesi bir trendin İslam dünyasında da ortaya çıkmasına engel olmak gibi durmaktadır. Zaten İbn Nefis'in eseri İslam dünyasında mevcut hem aşkın hem de dünyevi otoritelerin meşruiyetinin rasyonel gibi görünen ve fakat sorguya açık bir yöntemle sağlamlaştırılmaya çalışılmasıdır. Nitekim İbn Nefis'in kahramanı İbn Tufeyl'in kahramanından farklı olarak akıl vasıtasıyla dinden ayrı bir hakikate ulaşmayacak, onun ulaştığı hakikat *Hayy bin Yakzân*'da bir ölçüde Absal ve tamamıyla Salaman tarafından temsil edilen dinin kendisi olacaktır. Yani İbnü'n-Nefis kariyerini Hayy gibi başlattığı kahramanı Kamil'i eserinin ilerleyen

⁵² Fancy, *Science and Religion in Mamluk Egypt*, 43-44.

sayfalarında Salaman'la aynı hale getirecek, onun temsil ettiği bilgi boyutunun dışında kalan diğer boyutları eserinin dışına itecektir. Bu bakımdan İbn Nefis akla dinin dışında bir alan bırakmamakta, nakli İbn Tufeyl'in hikayesinden uyarladığı giriş kısmından hareketle mutlaklaştırarak akli onunla özdeş hale getirmektedir. Bunun ötesinde eserinin ilerleyen sayfalarında İbn Nefis, tebaası olduğu mevcut siyasi yönetimi de Allah'ın sıfatları, nübüvvet ve ahiret gibi metafizik konulara bitişik bir şekilde akli bir zorunluluğa tabi kılarak dünyevi otoritenin sorgulanabilir doğasının üzerinin örtülmesine vesile olan bir yaklaşımı benimsemiştir.

Bu iki eser sonrasında İslam dünyasının entelektüel ve kültürel gidişatı değerlendirildiğinde, İbnü'n-Nefis'in İbn Tufeyl'e karşı takındığı tavır nedeniyle onu felsefi geri kalmışlığın sorumlularından biri olarak suçlamak insaf sınırlarını biraz aşmak anlamına gelecektir.⁵³ Çünkü her şeye rağmen İbnü'n-Nefis *Hayy bin Yakzân*'ın önemini kavrayan en ciddi okurlarından biridir ve kendi eseriyle İbn Tufeyl'in çağrısına cevap vererek tartışmaya devam etme arzusunu ortaya koymuştur. Eğer İslam dünyasında felsefenin gerilemesi gibi bir durum söz konusu ise bunun sorumluluğu İbn Tufeyl'in çağrısına sessiz kalanların üzerine yüklenmelidir.

⁵³ İbn Sina sonrası dönemde İslam dünyasında felsefi etkinliğin düşüşe geçtiğini ve Gazzâlî ve Fahreddin er-Râzî sonrası dönemde felsefeye benzeyen ve fakat felsefe olmayan “felsefemsi” bir etkinliğin onun yerini aldığını iddia eden Dimitri Gutas, İbnü'n-Nefis'i de bu trendin özellikle de tıp alanındaki sorumlularından biri olarak görmektedir. Bkz. Dimitri Gutas, “Avicenna and After: The Development of Paraphilosophy. A History of Science Approach”, *Islamic Philosophy from the 12th to the 14th Century*, ed. Abdelkader Al Ghouz (Göttingen: V&R Unipress & Bonn University Press, 2018), 58.

Kaynakça | References

- Ben-Zaken, Avner. *Reading Hayy Ibn-Yaqzân: A Cross-Cultural History*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2011.
- Fancy, Nahyan. *Science and Religion in Mamluk Egypt: Ibn al-Nafîs, Pulmonary Transit and Bodily Resurrection*. London and New York: Routledge 2013.
- Gutas, Dimitri. “Avicenna and After: The Development of Paraphilosophy. A History of Science Approach”. *Islamic Philosophy from the 12th to the 14th Century*. ed. Abdelkader Al Ghouz. 19-71. Göttingen: V&R Unipress & Bonn University Press, 2018.
- Hasse, Dag Nikolaus. “Spontaneous Generation and the Ontology of Forms in Greek, Arabic, and Medieval Latin Sources”. *Classical Arabic Philosophy: Sources and Reception*. ed. Peter Adamson. 150-175. London: The Warburg Institute, 2007.
- İbn Tufeyl. *Hayy ibn Yakzân li-İbn Sînâ ve İbn Tufeyl ve es-Sühreverdî*. ed. Ahmed Emin. Mısır: Darü'l-Meârif, 1952.
- İbnü'n-Nefîs, Alâeddin Ali b. Ebi'l-Hazm al-Kuraşî. *er-Risâletü'l-Kâmilîyye fî's-sîreti'n-nebeviyye*. ta'lik ve tahkik Abdülmün'im Ömer. göz geç. Ahmed Abdülmecîd Heridi. Kahire: Vizâretü'l-Evkâf, 1987.
- Kâhya, Esin. “İbnü'n-Nefîs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/173-176. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kruk, Remke. “A Frothy Bubble: Spontaneous Generation in the Medieval Islamic Tradition”. *Journal of Semitic Languages* 35/2 (September 1990), 265-282.
- Kruk, Remke. “İbn Tufayl: a Medieval Scholar's Views on Nature”. *The World of Ibn Tufayl: Interdisciplinary Perspectives on Hayy ibn Yaqzân*. ed. Lawrence I. Conrad. 69-89. Leiden; New York; Köln: Brill, 1996.
- Kutluer, İlhan. “Hayy ve Kâmil: İki ‘Otodidakt’ın Serüveni”. *Akıl ve İtikad: Kelâm-Felsefe İlişkileri Üzerine Araştırmalar*. 109-146. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Mahdi, Muhsin. “Remarks on the Theologus Autodidactus of Ibn al-Nafîs”, *Studia Islamica* 31 (1970), 197-209.
- Meyerhof, Max -Joseph Schacht. *The Theologus Autodidactus of Ibn al-Nafîs*. Oxford: Clarendon Press, 1968.
- Nişanyan Sözlük. Erişim 22 Nisan 2025.
<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/otodidakt>.
- Nur, Abdullah Selman. *Fârâbî'nin Mille Teorisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Şulul, Cevher. *Nübüvvet Felsefesi: İbnü'n-Nefis'in Felsefî Romanı Fâzıl bin Nâtık*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.

Turgut, Ali Kürşat. "İbnü'n-Nefis'in Nübüvvet Anlayışı". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2015), 235-263.

Turgut, Ali Kürşat. *İbn Nefis'te İnsanın Zihinsel Tekâmülü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.